

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477) «17»

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).556](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).556)

КАНУНИ ЦЕХОВИХ РЕМІСНИКІВ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

Оксана Коваленко

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

(смт. Опішня, Полтавська область, Україна)

e-mail: kovksana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0980-2870>

У статті розглянуто одну зі складових повсякденного життя цехових майстрів Гетьманщини у XVIII ст. – кануни, які надавалися цехам як привілей, за умови прославлення церкви Божої. З'ясовано, що термін «канун» у середовищі ремісників вживався у кількох значеннях: переддень храмового цехового свята; виготовлення алкоголю, як складової свята; продукування алкоголю перед вступом до цеху та сплата грошей цехові від нового члена братства; моління, панахида, витрати на церковні відправи, у першу чергу, роблення свічок; поминальна страва.

Ключові слова: Гетьманщина, XVIII ст., цех, ремісник, канун, свято, бенкет

Небагаточисленні свідчення щодо дозвілля цехових ремісників у Гетьманщині XVIII ст. показують, що воно було доволі одноманітним і стосувалося переважно споживання алкогольних напоїв у товариському колі, в шинках, або цехових дворах. У першу чергу, братчики збиралися на свята, які стосувалися корпоративного життя – виборах цехмістра, визволенні учнів, храмових святах¹. Найбільші банкети влаштовувалися кілька разів на рік, під час так званих «сходок», до яких братство готувалося заздалегідь, закупаючи продукти, здійснюючи канун тощо.

Повсякдення ремісників чи назагал міських мешканців Гетьманщини XVIII ст., і досі залишаються недостатньо вивченими. Цікаві матеріали, базовані на цехових книгах міст Києва, Глухова, Літок², ввели до наукового обігу й проаналізували Катерина Лазаревська³ та Пилип Клименко⁴. Їх роботи, до сьогодні, залишаються найґрунтовнішими з проблем цехового ремесла. На жаль, розвиток таких студій

¹ Див. про чисельні приклади споживання алкоголю у цеху львівських шевців: Капраль М. Крадіжки, п'янство, бійки, розпушта: зворотня сторона повсякденного життя шевців Львова XVII-XVIII ст. // Повсякдення раньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. Київ, 2012. С. 225.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (ІР НБУВ). Ф. І. Спр. 241, 251-253, 255, 256, 258-261, 268, 2201; Ф. XXVIII. Спр. 340-345, 802.

³ Лазаревська К. Київські цехи в другій половині XVIII – та на початку XIX віку // Київ та його околиця в історії і пам'ятках. Київ, 1926. С. 276-307.

⁴ Клименко П. Цехи на Україні. Київ: Видавництво ВУАН, 1929. 199+VIII с.

обірвався, у зв'язку із розгромом соціального напрямку історичних досліджень старої академічної школи у 30-х рр. ХХ ст. Надалі, історія цехового ремісництва «губиться» у схематичних соціально-економічних викладах радянської історіографії.

Лише у 1990-х роках з'явилися поодинокі роботи, де ці теми було знову зачеплено, проте в етнографічному аспекті – сукупно цехів Гетьманщини у працях Василя Балущка⁵, гончарських цехів – Олеся Пошивайла⁶. В них була коротко окреслена обрядовість цехових свят і частина уваги присвячена канунам. У першу чергу це стосується роботи Василя Балущка, який присвятив цій проблематиці розділ своєї монографії. Канун ним визначений, як цикл обрядових дій, що є складовою святкування патронімічних та інших цехових свят.

Значним кроком уперед у цій царині стали напрацювання Мирона Капралія⁷, який на прикладі львівських шевців, ґрунтовно розглянув дозвілля ремісників, відправлення свят і різні маргіналії пов'язані з ремісничими бенкетуваннями. Щодо Гетьманщини, то тут слід відзначити, що проблеми організації та проведення канунів і дозвілля ремісників під час цехових свят заторкувалися лише побіжно. З нещодавніх робіт, безумовно найґрунтовнішою є стаття про бенкети київських ремісників і відповідний підрозділ книги, присвяченої харчуванню міських мешканців Гетьманщини, Олексія Сокирка⁸.

Почасти небагаточисельність праць обумовлена браком джерел, особливо нарративних. Проте, низка аспектів повсякдення ремісників, пов'язаних із організацією свят і бенкетів, можливо розкрити, базуючись на прибутково-видаткових книгах цехів⁹. Одна з найдетальніших з них – видаткова книга київського подільського різницького цеху, в яку ключники упродовж 1772-1784 рр. детально занотували всі витрати з цехової скриньки, до найменших дрібниць, навіть вартість бубликів з'їдених, під час дороги до міських урядників, чи суму сплачену за проведення церковного відправлення у цеховій бійні¹⁰.

Часом велися окремі книги – «Канунники», в які заносили суми отримані від канунів, виконаних тими, хто вступав до цеху¹¹. Окрім загальних записів майстрам інколи видавали окремі записки про сплати канунних грошей¹². Особлива деталізація всіх фінансів простежується з 1801 р.¹³ відколи магістрати намагалися обмежити права самоврядування цехів і контролювати рух їхніх фінансів.

Залучення цих та інших видів джерел і напрацювань з проблеми дозволяє різнобічно розглянути цехові кануни, простежити особливості їх здійснення для ремісників міст Гетьманщини. Саме, це є метою наступного викладу.

⁵ Балущок В.Г. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. Київ: Наук. думка, 1993. 117 с.

⁶ Пошивайло О. Етнографія українського гончарства. Лівобережна Україна (Гетьманщина). Київ: Молодь, 1993. 395 с.

⁷ Капралі М. Люди корпорації: Львівський шевський цех у XVII-XVIII ст. Львів: Простір М, 2012. С. 284-296.

⁸ Сокирко О. «Ведлугъ порядку братерского»: бенкети київських ремісників другої половини XVIII ст. // City History, Culture, Society. 2019. № 7. С. 35-86; Сокирко О. Кулінарна мандрівка в гетьманщину. Київ: Темпора, 2021. 272 с.

⁹ ІР НБУВ. Ф. XXVIII. Спр. 802, 340-345; Ф. І. Спр. 259, 260, 261, 246, 268, 1801.

¹⁰ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 6094 (246). 134 арк.

¹¹ Див. наприклад: Канунник середини XIX ст. // ІР НБУВ. Ф. XXVIII. Спр. 765. 42 арк.

¹² ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 1381-1382.

¹³ Лазаревська К. Київські цехи... С. 289.

У словнику Бориса Грінченка «канун» – це «медъ, который варять къ храмовому празднику», за приказкою, зафіксованою Матвієм Номисом – «Пішов по канун, та там і втонує»¹⁴. Слово походить від давньогрецького «канон», церковне піснопіння, яке виконувалося перед святом, тому означає час, напередодні святкування чи поминання. Воно пов'язане з поминальною обрядовістю, адже ще одне значення слова, це вживання поминальної страви під час вшанування предків¹⁵.

Тогочасні джерела показують неоднозначність вживання цього поняття. А отже, якщо ми говоримо про відбування канунів за Гетьманщини, то це могло бути вжито на означення різних моментів. Розглянемо їх детальніше.

Переддень храмового цехового свята. В.Балушок вважає, що найбільші урочистості цехові ремісники влаштовували на честь святих покровителів ремесла, на свято, яке називалося «складка», «братчина», «свіча», «складчина», «скупщина», «зсипчина». Свято ділилося на дві частини – «канун», який був першим етапом підготовки та відзначення і, безпосередньо, урочистості. Під час кануну відбувалася підготовка до свята, яка полягала у виготовленні алкоголю (у першу чергу, ситиння меду), збір коштів і продуктів, або їхня закупівля, виготовлення свічок. Урочистості склалися з церковної літургії та колективного бенкету всіх членів корпорації¹⁶.

Проте, дослідник розглянув винятково обрядовий аспект «канунів»¹⁷. Цим терміном він означив цикл обрядів, які відбувалися під час патронімічних свят і включали в себе ситиння медів, банкети, церемонію переплавлення свічок тощо. Визначаючи термін «канун» як «усі дії, в тому числі обрядові, що передували власне святові», автор покликався, зокрема, і на справу Дибинецького гончарського цеху¹⁸. Проте, записи в ній не стосуються обрядових дійств, а показують лише факт ситиння медів та їхній продаж, або ж збір грошей від «канунників»¹⁹.

Якщо ж конкретизувати канун, як подію саме для цехових ремісників, то слід наголосити, що це чітко визначений процес, який відбувався не повсякчас, а лише кілька разів на рік. Оскільки, як у Речі Посполитій, так і в Гетьманщині, існувала монополія на виготовлення та продаж алкогольних напоїв, то право безмитного продукування алкоголю для цехів слід віднести до привілеїв і можливостей отримати прибуток цехам.

Загалом прибуток цех отримував від плати своїх членів за вступ до братства, штрафи – «за провину», обрання на посаду цехмістра, шинкування меду для «кануна», різні закупівлі. Всі ці прибутки фіксувалися у цехових «розходних» книгах. Обов'язковість фіксації всіх прибутків засвідчено, у деякій мірі, навмисною формалізованістю записів, коли члени адміністрації цеху записували внески від самих себе²⁰.

¹⁴ Грінченко Б.Д. Словарь української мови. Т.1: А-Н. Київ, 1924. URL: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22083-kanun.html>

¹⁵ Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. Санкт-Петербург, 1910. URL: <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-4799.htm>; Сокирко О. Кулінарна мандрівка... С. 180.

¹⁶ Балушок В. Вказ. пр. С. 57-59.

¹⁷ Балушок В. Вказ. пр. С. 59-62.

¹⁸ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 2199. 58 арк.

¹⁹ Коваленко О. та ін. Братія цеху гончарського: дибинецьке гончарство середини XVIII – початку XXI століття. Опішне: Українське Народознавство, 2019. С. 280.

²⁰ Братія... С. 277.

Одним із традиційних прибутків цехів, від часу їх появи на лівому березі Дніпра у першій половині XVII ст., були саме кануни – право ситити меди для використання під час святкувань цехової братії, а надлишки – продавати та витрачати кошти на цехові потреби. Це прописували в установчих документах чи грамотах цехів, за стандартною формулою²¹. Наприклад, фундуючи цехи у Прилуках, 1633 р. князь Ієремія Вишневецький дозволив відбувати в рік 2 кануни – на Воскресіння та день Кузьми та Дем'яна, при цьому ситити 3 кадї²² меду, з яких частина офірувалася²³. Аналогічно, за привілеєм 7 жовтня 1642 р. Станіслава Конецпольського шевському цеху Гадяча, було «дозволяемо... канун дважди в год до Божей церкви ситити даби з того хвала Богу больше умножилася»²⁴.

Подібна практика була зафіксована і в с. Дибинцях (наводжу цей приклад за межами Гетьманщини, як приклад поширеності звичаю). Прибуткові записи засвідчують постійне відправлення «канунів» місцевими гончарями. Про те, що ця подія відбувалася перед святом свідчить, наприклад, запис 1779 р. про збирання коштів ктитором сестричного Успенського релігійного братства дибинецького гончарського цеху Іваном Горовенком: «За медь пръсній патоку одєбралъ рублей 4 и гри 7 одєбралъ одъ кануниковъ Іоакима и Зкова Партоленка денегъ коториі в(у)торговали в(у) праздникъ рублей 23»²⁵.

Після виготовлення алкоголю, його продажу, до цехової скриньки збирали виручені гроші. Сума канунних грошей була доволі великою. Особи, які збирали їх, називалися канунниками. Найчастіше, обирали двох «канунників». Інколи, людина виконувала це зобов'язання тривалий час і це призводило навіть до перетворення статусу у прізвисьву ідентифікаційну ознаку. Наприклад, до сторінок полтавської міської книги 1676 р. потрапив Іван Канунник Старий²⁶.

Сплати завжди фіксували у прибутковій частині цехових книг, остаточний запис робили лише після збору всієї суми. Виплати частинами цілком зрозумілі, зважаючи на значну суму «канунних» грошей. Ті записи, які містять чітку вказівку на дату, дозволяють з'ясувати, що гроші вносили до скриньки у різні місяці, але найбільше – у січні та серпні.

К. Лазаревська зауважувала, що під час підрахунку щорічних боргів, напередодні нового року, в цеху київських рибалок, залишалося багато невипланих канунних грошей, власне найбільше «недоправок» залишалося саме за «поєдання і за канунниками»²⁷. І це логічно, адже йшлося про значні суми. Наприклад, дибинецькі гончарі канунники Григорій Басарабенко та Олексій Старцювенко внесли до скриньки у 1794 р. 432 руб. 60 коп.²⁸ Це був найбільший прибуток цеху.

Виготовлення чи вживання сити, меду, підсолодженого медом пива тощо (як складової свята). Витрачали ремісники цеховий прибуток на різні поточні

²¹ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 45039. Арк. 5, 8, 10, 18, 20, 21.

²² Кадь – міра сипких тіл, орієнтовно 229,35 кг.

²³ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 45039. Арк. 5.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 45039. Арк. 18. Подібна формула є в грамотах С. Конецпольського 1643 р. шевцям (Арк. 20) та різникам Гадяча (Арк. 21) тощо.

²⁵ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 2199. Арк. 4зв.; Братія... С. 93.

²⁶ Полтавська міська книга (1668-1740) / Упоряд. В. Риневич. Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. С. 167.

²⁷ Лазаревська К. Київські цехи... С. 285.

²⁸ Братія... С. 279-280.

братські потреби, взаємодопомогу, позички, ладнання цехового двору, корогв, офірування церкви тощо. Але найбільше на цехові бенкети. М. Капраль зауважував, що шевці Львова у другій половині XVII ст. більшу частину цехової скриньки витрачали на застілля, що призвело до зауваження райців не пропивати гроші, збирати на бенкети окремо, а витрачати скриньку на «збереження прав, ремонт вежі, на забезпечення її провіантом та інші цехові потреби»²⁹.

Традиції цехових бенкетів дожили до XIX ст.³⁰ Такі святкові урочистості, це не лише чи не єдина розвага для міських цеховиків, але й засіб зміцнення цехової згуртованості. Окрім цього, сама обов'язковість участі цеховиків у спільних трапезах і бенкетах, розумілася як пошанування Божих свят, а отже вияв християнської побожності та корпоративної солідарності водночас³¹.

О. Сокирко, який з'ясував детальну історію бенкетів київських різників, виділяє такі церковні свята, до яких приурочували кануни: Різдво Христове, Богоявлення Господнє, Воскресіння Христове, свято Трійці, Зішестя Святого Духа, свято св. Петра і Павла, свято Чесних древ Животворчого Хреста Господнього (Маковія), Святих мучеників Маккавеїв, Преображення Господнє, Успіня Пресвятої Богородиці, св. Миколи Чудотворця³². К. Лазаревська, осібно для київських цехів, відзначала Макковейську та Богоявленську церемонії, коли всі цеховики, окрім бенкетів і сплат до міського уряду, збиралися на урочисті церемонії із рушницями, ладунками, корогвами³³.

Святкові зібрання цеховиків, найчастіше, тривали два дні, хоча могли обмежитися одним днем, чи затягтися на три. На другий день закуповувалися спеціальні продукти, або полегшити похмілья, наприклад ситниці, а також різні закуски до горілки та варенухи.

Впродовж року, наприклад київські різники влаштовували чотири великі «обіди»: поминальний бенкет; «прощальну сходку» на Масляній неділі в сирну Седмицю; на Петрівку, тобто під час посту, який починається через сім днів від Трійці і завершується у переддень св. рівноапостольних Петра і Павла; і врешті, «Філіпову сходку» на свято Святого апостола Філіпа, перед початком Різдвяного посту, який триває від кінця листопада до Різдва (Пилипівка)³⁴. Наприклад, у 1773 р. ці збори у них відбувалися: 20-22 січня, 6 лютого, 27-28 травня та 16-17 листопада, відповідно. Як бачимо, це не паторонімічні свята. Окрім того, ще збиралися на «розговини», «поминання» та обіди в інші свята та на початках постів.

Святкувати ремісники могли у цеховому будинку. Так, київські різники володіли цеховим двором біля Петропавлівської церкви, на розі провулків Катериногрецького та Ганницького. Це був типовий двір із хатою, садом і льодовнею³⁵. Цеховий двір київських рибалок кінця XVIII ст. включав: хату, шинок,

²⁹ Капраль М. Крадіжки... С. 226-227.

³⁰ Безпалько В., Кузьмінський І. Витоки та функціонування музичного цеху міста Степань у світлі нових джерел // Острозький краєзнавчий збірник. Вип. 11. Острог: ФОП видавець Свиначук Р.В., 2019. С. 117; Пошивайло О. Вказ. пр. С. 97.

³¹ Сокирко О. Кулінарна мандрівка... С. 180.

³² Ibidem.

³³ Лазаревська К. Київські цехи... С. 281.

³⁴ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 6094 (246). Арк. 11-20; Сокирко О. Кулінарна мандрівка... С. 181.

³⁵ Парнікоза І.Ю. Поділ бароковий: Києвоподіл в 1719-1799 рр. // Мислене древо: електрон. ресурс. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Islands/History/dnieper-valley-1240-half-XIX/kyiv-podil-xiv-xix/1719-1799.html>

льодовню, «коморки». Світлиця в хаті, де відбувалися цехові збори виглядала так: «стеля була побілена, стіни оббиті шпалерами, поміст помальований, груба із зелених кахоль, до яких додані були кахлі «борщового» кольору»³⁶. Проте, слід зауважити, що наявність цехових будинків для цехів Гетьманщини радше виняток, згадки про них, переважно, стосуються Києва та й то пізнішого часу³⁷.

За умов відсутності цехового будинку, у менших містах, цеховики збиралися в будинку цехмістра, або у шинку. Останній випадок засвідчений судовою справою містечка Лохвиці другої половини XVII ст., де на ковальському кануні були присутні ткачі та їхні дружини, при чому одна з них, побилася із іншим учасником³⁸. Цей маргінальний приклад також показує, що жінки могли брати участь в канунних цехових бенкетах.

Продукування алкоголю перед вступом до цеху та сплата грошей цехові від нового члена братства. Кануни могли відбуватися, не лише перед загальними святами, але й перед «обідом», який влаштовував новий братчик. Вступ до цеху складна та тривала процедура, яка попри свою усталеність, дещо варіювалася в різних містах Гетьманщини. Той, хто «єднав» цех влаштовував канун, а гроші за нього віддавав гроші до загальної скриньки. За традиційною формулою церковних фундушів відомо, що вступ передбачав натуральний і грошовий внесок: «хто хотів цех поєднати, то есть до скриньки золотих десять, два ведерка воску, пива бочок пять, горілки кварт тридцять і обід» (Прилуки, 1633 р.)³⁹, або «дати до скриньки братской грошей готових коп три, воску фунтів два, ладану тоже фунти два, горілки два кгарнци, чотири шаги вступку и полбочки для братіи пива» (Стародуб, 1688 р.)⁴⁰.

Повний запис про такі збори виглядали як от у гончарів с. Дибинці: «1755 года м(с)ця октов 8 дня. З Григорий цехмисте(р) і Петро братъ ста(р)шій, і Го(р)дій ключни(к) ѡтбираемо во скри(н)ки готовихъ дене(г) по вишинку меду о(т) кануниковъ Тимоша Линиченка і Матвіз Помазана кіпъ о(д)инаця(т) і гривнею, при всеї братіи»⁴¹. За даними наведеними К. Лазаревською київські рибалки могли сплатити вступну суму (від 2 руб.), або вступати «грунтовно з куницею, оксамитом, поческою і кануном»⁴². Книги полтавських бондарів містять записи про просте збирання грошей: «месяца 20 дня на святого Апостола Андрея Иван Карпенко за канон отдал полчварта золотого» (1689 р.)⁴³.

Отож, однією із подій цехового «єднання» був канун. У такому сенсі, це виготовлення неоподаткованого алкогольного напою, найчастіше меду, який здійснювали перед вступом до цеху нового майстра. До кінця XVIII ст. святкування на честь нового братчика поступово зійшли нанівець, замінившись простими

³⁶ Лазаревська К. Київські цехи... С. 287.

³⁷ ІР НБУВ. Ф. XXVIII. Спр. 912. 1 арк.; Ф. І. Спр. 250. 1 арк.

³⁸ Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: зб. актових док. / уклад.: О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило, відп. ред. І.П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1986. 218 с.

³⁹ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 45039. Арк. 7: Грамота Ієремії Вишневецького Прилуцьким цехам 1633 р. Копія.

⁴⁰ ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 18334. Арк. 1: Універсал полковника Тимофія Олексійовича затверджуючий ткацький цех в Стародубі.

⁴¹ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 2199. Арк. 17зв.

⁴² Лазаревська К. Київські цехи... С. 285. «Куниця» – гроші за землю, «оксамит» – гроші за корогву чи сукно.

⁴³ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 260. Арк. 29зв.

грошовими сплатами, які продовжували традиційно називати канунними грошима.

*«Канун», як моління, панахида, витрати на церковні відправи та виготовлення свічок, найбільш близьке тлумачення відносно до первісного значення слова «канон». Пожертви «канунних» коштів на церковні «суплементи»⁴⁴ поширене явище у ранньомодерний час. Вони відбувалося, або у грошовій формі, або у вигляді пожертви свічок, коли чинні майстри кандидати до братства мали: «свічку Господу Богу ставить к кануну»⁴⁵. Це складова благочинної діяльності цехів, яка окрім виготовлення та пожертвування свічок, полягала ще у постачанні ладану, фінансуванні, або проведенні ремонтних робіт, придбанні ікон і церковного начиння⁴⁶. Подібна практика фіксувалася в установчих документах цехам – «*есть обичай... свечи поставние давать*»⁴⁷, «*сіе издревле утверждено, дабы всякий ремесло умеющий не был спречним укладам к церквам свечи*»⁴⁸. В церквах, наприклад, Кам'янецького крилосу, традиційні парафіяльні свята мали складовий обряд, який називався «свічка», «братська свічка» або «канун»⁴⁹. Він полягав у використанні на свята виготовлених саме цеховиками свічок, які вони передавали до церкви.*

Цеховики виготовляли свічки різного розміру, великі для ставників і маленькі для синодиків. Великі свічки були різнокольоровими, висотою до 70 см⁵⁰. Звичай мав широке поширення і зберігався тривалий час у середовищі ремісників, навіть у нових історичних умовах, наприклад етнографічні записки зберегли детальні відомості про подібний процес виготовлення ремісниками свічок на Волині⁵¹. Наприкінці XVIII ст., для виготовлення свічок, окремі київські цехи мали на своїх дворах окремі свічарні⁵².

Проте, відзначимо, що часто під турботою про «офірування» церкви, як ремісники так і влада, особливо, сотенна чи полкова, маскували свої вигоди. Ремісники, в таких випадках, описуючи різні «шкоди» посилалися на відсутність грошей на ставники до церков, падіння доходів через поширення партацтва⁵³. А «вряди» Гетьманщини, вводячи певні відрахування на свою користь, у свою чергу

⁴⁴ Від лат. «*supplementum*» – поповнення.

⁴⁵ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 54500. Арк. 1. Універсал Василя Золотаренка гончарському цеху м. Березни. 1663 р. Копія.

⁴⁶ Кисіль І. Добродійна діяльність ремісничих цехів Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII століттях. // Скарбниця української культури: зб. наук. праць. 2007. Вип. 8. С. 99.

⁴⁷ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 45039. Арк. 5. Грамота Ієремії Вишневецького Прилуцьким цехам 1633 р. Копія.

⁴⁸ Лазаревська К. Матеріали до історії цехів на Лівобережній Україні XVII-XIX вв. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. 1925. Вип. 6. С. 30.

⁴⁹ Лазорак Б. Фінансово-господарська діяльність уніатських братств при Карвасарській хрестовоздвиженській церкві Кам'янця-Подільського (XVIII ст.). // Збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. 2012. Вип. 1. С. 345-347.

⁵⁰ Артюх Л., Наулко В., Болтарович З. Поділля. Історико-етнографічне дослідження. Київ: НКЦ «Доля», 1994. С. 135.

⁵¹ Кудринский Ф. Цеховые братства в м. Степани Волынской губернии Ровенского уезда // Киевская старина. Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1882. Т. 30. Июль. С. 88-104.

⁵² Лазаревська К. Київські цехи... С. 287.

⁵³ ІР НБУВ. Ф. І. Спр. 58148. Арк. 1. Челобитная цехмистра шевского мастерства с братьями Полтавському полковнику о запрете заниматься этим ремеслом людям не состоящим в цехе и указ полковой канцелярии. 1745 р. Копія XIX ст.

прикривалися церковними справами. Наприклад, у Любечі 1693 р., за наказом полковника Якова Лизогуба, було оголошено, що під час торгівельних днів, кожен повинен «*признаватися*» у власності міських пляців, адже нічийні будуть продані, а «*гроші на завади канунные обернути*». Аргументом стала «*оскудость в церквях божественных*» та прагнення «*завести церковний канун*»⁵⁴. Цікаво, що наслідком таких продажів стало відрахування на уряд «*вины талярной двадцять*», а от суми «*кануних*» відрахувань на церкву навіть не згадані.

Канун, як поминальна страва. Із вшануванням померлих родичів було пов'язане виготовлення поминальних страв, які носили різні назви «*кутя*», «*сита*», «*коливо*» тощо, в тому числі й «*канун*» або «*канунчик*». Ці страви та напої інколи включали до цехових бенкетів⁵⁵. Страва могла готуватися на зразок куті – з ячмінного або пшеничного зерна, залитого медовою ситою, або з печеного хліба, булок, покришених, та те залитих ситою. Кожне свято чи поминальне зібрання включало також і церковну відправу, яка, зазвичай, відбувалася напередодні цехового обіду.

Для того щоб уявити детальніше «*сходку братства*», подивимося на київських різників, у яких саме поминальне зібрання було першим на рік. Наприклад, у 1773 р. ці збори відбувалися: 20-22 січня. За відправлення панахиди, напередодні зібрання, для ігумена та ченців різники закупили харчів на 2 руб. 1 коп.: булок, кварту⁵⁶ вина, рибу, ситниць, пшоно, пиво, м'ясо⁵⁷. Вони не припадали на піст і тому їхній обід був досить багатим. На вечерю, в переддень цехового обіду заковувалася риба та ікра для братчиків – 12 фунтів⁵⁸ за 36 коп.⁵⁹

На обід, спеціально найнятими за 70 коп., жінками, були приготовані різні м'ясні страви, борщ та локшина. Основними стравами були: 5 фаршированих м'ясом і салом поросят, 6 начинених крупною гусей, 10 качок і 10 курей, вірогідно, шпундра зі свинячої грудинки та дві ковбаси. Борщ варився з бурякового квасу із зеленню та яйцями та «*забілювався*» сметаною. Також, для його підгущення використовували борошняну затирку із салом. Їли локшину, для виготовлення якої закупили пів камені⁶⁰ борошна.

В «Енеїді» Івана Котляревського разом із локшиною згадується, ще одна традиційна страва – свиняча голова: «*Свинячу голову до хрину і локшину на перемину...*». Свинячу голову різники не готували, а хрін купляли як приправу до м'яса до всіх своїх бенкетів. Серед інших приправ використовували: сіль, перець, цукор, кмін, імбир. Для закусок були закуплені бублики, ситниці та приготовані мариновані сливи – «*дулі*», для виготовлення яких заковували «*ситу*» – настояну на меду воду, проміжний етап у виготовленні алкогольного напою.

Традиційно на столі був хліб, для цього у місцевих калачників купили булок на 70 коп. Можливо, частина була використана на поминальну страву. Це доволі незначна кількість, адже маленька хлібинка коштувала 2 коп., а велика 5. Запивали все горілкою, простою й анісовою, пісним медом, чаєм. Вказане у списку пиво, було куплене у малій кількості, а саме лише півтори гарнці. Цікаво, що братчики, також

⁵⁴ ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 27649. Арк. 1.

⁵⁵ Сокирко О. Кулінарна мандрівка... С. 180.

⁵⁶ Кварта – міра об'єму, яка, приблизно, дорівнювала ¼ гарнця, 0,8-0,9 л.

⁵⁷ ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 6094 (246). Арк. 11-14.

⁵⁸ Фунт – 409,5 грами.

⁵⁹ ІР НБУВ. Ф. I. Спр. 6094 (246). Арк. 11-20.

⁶⁰ Камінь – міра ваги, 32 фунта. Тобто борошна купили близько 7 кг.

дбаючи про естетику зібрання, купили чотири кришталеві стакани. Всього на це поминання витратили 35 руб. 41 коп.

Висновки. Розгляд джерел XVII-XVIII ст. показує, що термін «канун» у середовищі ремісників Гетьманщини вживався у кількох значеннях:

- переддень чогось (у першу чергу, храмового цехового свята);
- виготовлення чи вживання сити, меду, підсолодженого медом пива тощо (як складової свята);
- продукування алкоголю перед вступом до цеху та сплата грошей цехові від нового члена братства.
- моління, панахида, витрати на церковні відправи, в першу чергу роблення свічок;
- поминальна страва.

Вірогідно, що усі дії під час «канунів» у середовищі цехових ремісників, окрім ситиння медів, офірування частини грошей, отриманих за їх продаж, і свічок на церкву, є вторинними. Установчі документи цехів підкреслюють значення поняття «канун» як власне їхній привілей, який був їм наданий за умови прославляння церкви Божої. Звісно, що в процесі постійного повторення він набув традиційних обрядових рис і здійснювався «*ведлуг права звиклого*». Частково, до кінця XVIII ст. частина канунних дій, як-то, наприклад, виготовлення алкоголю та влаштування обідів новими членами цеху, поступово монетизувалася, замінившись грошовими сплатами на користь цеху та міських урядів. Частина ж міцно закріпилася у професійному середовищі, переживши цеховий устрій, – обрядодії по виготовленню свічок чи назва поминальної страви, які фіксувалися етнографічно, навіть, на початку ХХ ст.

REFERENCES

- Artiukh, L., Naulko, V. & Boltarovych, Z.** (1994). *Podillia. Istoryko-etnografichne doslidzhennia* [Podillia. Historical and ethnographic research]. Kyiv: NKT's «Dolia», [in Ukrainian].
- Balushok, V.H.** (1993). *Svit serednovichchia v obriadovosti ukrainskykh tsekhovykh remisnykyv* [The world of the Middle Ages in the rituals of Ukrainian guild craftsmen]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Bezpalko, V. & Kuzminskyi, I.** (2019). Vytoky ta funktsionuvannia muzychnoho tsekhу міста Stepan u svitli novykh dzherel [The origins and functioning of the music workshop of the city of Stepan in the light of new sources]. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*, 11., 112-121 [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B.** (1924). *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. T. 1: A-N. Kyiv, 1924. URL: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/22083-kanun.html> [in Ukrainian].
- Kapral', M.** (2012). Kradizhky, pianstvo, biiky, rozpusta: zvorotnia storona povsiakdennoho zhyttia shevtsiv Lvova XVII-XVIII st. [Theft, drunkenness, fights, debauchery: the reverse side of everyday life of Lviv shoemakers of the XVII-XVIII centuries]. In *Povsiakdennia rannomodernoї Ukrainy*. Vol. 1: *Praktyky, kazusy ta deviatsii povsiakdennia*, (pp. 217-244). Kyiv [in Ukrainian].
- Kapral', M.** (2012). *Liudy korporatsii: Lvivskiy shevskiy tsekh u XVII-XVIII st.* [People of the corporation: Lviv shoemaker's workshop in the XVII-XVIII centuries]. Lviv: Prostrir M [in Ukrainian].
- Kovalenko, O. & etc.** (2019). *Bratiia tsekhу honcharskoho: dybynetske honcharstvo seredy XVIII – pochatku XXI stolittia* [Brotherhood of the potter's workshop: Dybynets pottery of the middle of the 18th – early 21st century]. *Opishne: Ukrainske Narodoznavstvo* [in Ukrainian].
- Kysil, I.** (2007). Dobrochynna diialnist remisnychykh tsekhiv Pivnichnoho Livoberezhzhia u druhii polovyni XVII – XVIII stolittiakh [Charitable activity of handicraft workshops of the Northern Left Bank in the second half of the 17th – 18th centuries]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury*, 8, 99-101 [in Ukrainian].
- Klymenko, P.** (1929). *Tsekhы na Ukraini* [Workshops in Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo VUAN [in Ukrainian].
- Kudrinskiy, F.** (1882). *Tsekhovye bratstva v m. Stepany Volynskoi hubernii Rovenskogo uезда* [Guild

- brotherhoods in the town of Stepani, Volyn province, Rivne district]. *Kievskaia starina*, Vol. 30, Iyul', 88-104 [in Russian].
- Lazarevska, K.** (1926). Kyivski tsekhy v druhii polovyni XVIII – ta na pochatku XIX viku [Kyiv workshops in the second half of the 18th – and the early 19th century]. *Kyiv ta yoho okolystia v istorii i pamiatkakh*, 276-307 [in Ukrainian].
- Lazarevska, K.** (1925). Materialy do istorii tsekhiv na Livoberezhnii Ukraini XVII-XIX vv. [Materials on the history of workshops in the Left Bank of Ukraine XVII-XIX centuries]. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN*, 6, 21-33 [in Ukrainian].
- Lazorak, B.** (2012). Finansovo-hospodarska diialnist uniatskykh bratstv pry Karvasarskii khrestovozdvyzhenskii tserkvi Kamiantsia-Podilskoho (XVIII st.) [Financial and economic activities of the Uniate fraternities at the Karvasar Church of the Exaltation Cross in Kamianets-Podilskyyi (18th century)]. *Zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 1, 342-352 [in Ukrainian].
- Mashtabei, O.M. Samiilenko, V.H. & Sharpylo, B.A. (Comp.)**. (1986). *Lokhvyska ratusna knyha druhoi polovyny XVII st.: zbirnyk aktovykh dokumentiv* [Lokhvysia town hall book of the second half of the XVII century: a collection of act documents]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Parnikoza, I.Yu.** (N.d.). Podil barokovy: Kyievopodil v 1719-1799 rr. [The Baroque Podil: Kyiv Podil in 1719-1799]. *Myslne drevo*. Retrieved from <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Kyiv/Islands/History/dnieper-valley-1240-half-XIX/kyiv-podil-xiv-xix/1719-1799.html> [in Ukrainian].
- Poshyvailo, O.** (1993). *Etnohrafiia ukrainskoho honcharstva. Livoberezhna Ukraina (Hetmanshchyna)* [Ethnography of Ukrainian pottery. Left Bank Ukraine (Hetmanate)]. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
- Rynsevych, V. (Comp.)**. (2015). *Poltavska miska knyha (1668-1740)* [Poltava City Book (1668-1740)]. Kyiv: Vydavets Oleh Filiuk [in Ukrainian].
- Sokyrko, O.** (2019). «Vedluh poradku braterskoho»: benkety kyivskykh remisnykiv druhoi polovyny XVIII st. [«According to the Brotherhoods' Custom»: Banquets of Kyiv Craftsmen of the second half of XVIII century]. *City History, Culture, Society*, 7, 35-86 [in Ukrainian].
- Sokyrko, O.** (2021). *Kulinarna mandrivka v Hetmanshchynu* [Culinary journey to the Hetmanate]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Chudinov, A.N.** (1914). *Slovar inostrannykh slov, voshedshikh v sostav russkogo yazyka* [Dictionary of foreign words included in the Russian language]. Sankt-Peterburh, 1914. Retrieved from <https://classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-4799.htm> [in Russian].

Oksana Kovalenko

(National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne, Poltava region, Ukraine)

e-mail: kovksana@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0980-2870>

Kanuns of Guild Craftsmen of Hetmanate in 18th Century

One component of everyday life of guild craftsmen of the Hetmanate in the 18th century were kanuns, which were given to the guilds as a privilege, on condition that they would magnify the Church of God. The author goals to comprehensively study the guild kanuns, and to trace the peculiarities of their implementation for craftsmen of the towns of the Hetmanate.

After examining extensive archival material in detail, it has been found out that the term 'kanun' was used among craftsmen in several senses: the eve of the temple guild feast; making alcohol as a component of the feast; production of alcohol before entering the guild and money payment to the guild from a new member of the fraternity; prayer, requiem service, expenses for church services, first of all making candles; commemoration of the dead relatives with special funeral dishes, which had different names: 'kutia', 'syta', 'kolyvo', 'kanun' or 'kanunchyk'. As the components of the charitable activities of the guilds, in addition to repairing and financing the churches, there were production and donation of candles.

The main nature of the kanun among the guild craftsmen was the satiating of honey, and giving some of the money got after its sale, and candles to the church.

The charter documents of the guilds emphasize the importance of the concept of kanun as

their privilege, which was given to them on condition of magnifying the Church of God. Of course, in the process of constant repetition, it acquired traditional ceremonial features and was carried out 'according to the customary right.'

Partly, by the end of the 18th century, some of the kanun activities, such as producing alcohol and arranging dinners by new members of the guild, were gradually monetized, being replaced by cash payments in a benefit for the guild and town authorities. Some of them consolidated their hold in the professional environment, having lived through the guild system, namely rituals of making candles or the name of the funeral dish, and they were recorded ethnographically, even in the early 20th century.

Keywords: Hetmanate, 18th century, guild, craftsman, kanun, feast, banquet

Надійшла до редакції / Received: 26.10.2021

Схвалено до друку / Accepted: 20.12.2021